
Голодомор 1932-1933 рр.

The Holodomor 1932–1932

УДК: 930.24-042.2: [341.485(=161.2)+612.391-021.111]»1931/1934»

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-33-Hudz>

Victor Hudz

Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History and Archeology, Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytskyi, Zaporizhzhia, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

e-mail: gudz_viktor@msspu.edu.ua

Bibliographic Description of the Article: Hudz V. (2024). The relationship between the concepts of “artified famine” and “Holodomor” in the semantic and chronological dimension. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 33, 87–93. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-33-Hudz>

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF “ARTIFIED FAMINE” AND “HOLODOMOR” IN THE SEMANTIC AND CHRONOLOGICAL DIMENSION

Abstract. *The purpose of the article:* the study of the conceptual component of the concepts «Holodomor» and «artificial famine» and the correlation of these concepts in terms of semantic content and chronological dimensions.

The scientific novelty of the research is determined by the combination of historical and historiographical discourses in defining the semantics of the concepts «Holodomor» and «artificial famine» and their substantive and temporal boundaries. The differences of the artificial famine in the first half of 1932 were revealed. from the organization of the genocide and the implementation of its measures since the end of October this year.

The methodological basis of the research is classical scientific-historical technologies — historiographical, textological, historical-comparative, problem-chronological methods.

Conclusions. A substantiated thesis that the revisionist practice of deconstructing the term «Holodomor» and the patriotic transfer of such a definition to other famines of the first half of the 20th century. level the uniqueness of the Holodomor as a genocide of the Ukrainian people. It has been found that researchers often expand the boundaries of the Holodomor to December 1931 or the first half of 1932 or/and to 1934, which blurs the line between an artificial famine and the Holodomor as an organized genocide. It was clarified that on October 22, the Extraordinary Commission for the procurement of bread V. Molotov, organized the genocidal measures of the Holodomor. It is proposed to use the terminology «Russian-Bolshevik Holodomor», «communist Holodomor», as a sign of the corresponding mentality of the genocidals, but not in the often used variant «Ukrainian Holodomor». The expediency of classifying the Holodomor as genocide on a national basis is confirmed — the technology of a preventive «devastating blow» against a nation-state in accordance with the «Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment» adopted by the UN.

Keywords: the concept of «Holodomor», the concept of «artificial famine», genocide, chronology. interpretations, historiographic discourse.

Віктор Гудзь

доктор історичних наук, професор, кафедра історії та археології, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5756-1683>

e-mail: gudz_viktor@msspu.edu.ua

Бібліографічний опис статті: Гудзь В. Співвідношення понять «штучний голод» і «Голодомор» у семантичному та хронологічному вимірах. *Український селянин*. 2024. Вип. 33. С. 87–93. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-33-Hudz>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ШТУЧНИЙ ГОЛОД» І «ГОЛОДОМОР» У СЕМАНТИЧНОМУ ТА ХРОНОЛОГІЧНОМУ ВИМІРАХ

Анотація. *Мета статті:* дослідити понятійну складову концептів «Голодомор» і «штучний голод» та співвідношення цих понять за семантичним наповненням і хронологічними вимірами.

Наукову новизну дослідження визначає поєднання історичного та історіографічного дискурсів у визначенні семантики понять «Голодомор» і «штучний голод» та їх змістових і часових розмежувань. Уточнено відмінності штучного голоду у першій половині 1932 р. від організації геноциду і реалізації його заходів з кінця жовтня цього року.

Методологічну основу дослідження становлять науково-історичні технології — історіографічний, текстологічний, історично-порівняльний, проблемно-хронологічний методи.

Висновки. Обґрунтована теза про те, що ревізійністська практика деконструкції поняття «Голодомор» і патріотичне перенесення такої дефініції на інші голоди першої половини ХХ ст. нівелюють унікальність Голодомору як геноциду українського народу. З'ясовано, що дослідники нерідко розширюють межі Голодомору до грудня 1931 чи першої половини 1932 рр. або/чи до 1934 р., що розмиває межу між штучним голодом і Голодомором як організованим геноцидом. Уточнено, що саме утворена 22 жовтня Надзвичайна комісія з хлібозаготівель В. Молотова організувала геноцидні заходи Голодомору. Запропоновано вживати термінологію «російсько-більшовицький Голодомор», «комуністичний Голодомор» на ознаку відповідної ментальності геноцидарів, але не у часто вживаному варіанті «український Голодомор». Підтверджено доцільність класифікувати Голодомор як геноцид за національною ознакою — технологію превентивного «нищівного удару» по нації-державі.

Ключові слова: поняття «Голодомор», поняття «штучний голод», геноцид, хронологія, інтерпретації, історіографічний дискурс.

Постановка проблеми.

Попри наявність у світі понад 20 тис. публікацій з історії Голодомору, дослідники демонструють не лише концептуальні розбіжності щодо характеристики цієї антропогенної катастрофи, а нерідко й термінологічну плутанину. Враховуючи, що наукові поняття є інструментами, за допомогою яких не лише фіксуються результати науково-технічної творчості, а й формуються теорії, принципи, положення, напрями дослідження, постає проблема уточнення понять «штучний голод», «Голодомор», які найчастіше вживаються щодо сталінського «нищівного удару» по Україні 1932–33 років.

Мета статті.

Визнання концепту «багатомірним ідеалізованим формоутворенням» є причиною того, що лінгвісти виокремлюють у структурі концепту три складові: понятійний, образний і ціннісний субстрати¹. Метою статті є дослідити визначальну — понятійну складову концептів «Голодомор» і «штучний голод» та співвідношення цих понять за семантичним наповненням і хронологічними критеріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науковій літературі обґрунтовуються різні часові межі загальноселянського голоду в СРСР і Голодомору в Україні та різні терміни переростання штучного голоду в геноцид у самій республіці. Понад те, чимало науковців України ототожнюють Голодомор з етноцидом, а декотрі, щонайменше до російської війни з Україною, — із всесоюзним голодом (Д. Будков, Д. Веденєєв, Г. Касьянов, В. Солдатенко, П. Толочко та ін.).

¹ Томіленко Л. М. Термінологічна лексика в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови: монографія. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. С. 9.

Методологічне значення має пояснення С. Кульчицьким відмінності Голодомору від етноциду і штучного голоду 1932 р. від геноциду 1933 р., спричиненого повальними обшуками і реквізіціями у селян всіх харчових запасів за наказом Й. Сталіна від 1 січня 1933 р.²

В. Марочко здійснив одну з небагатьох спеціальних термінологічних розвідок і сформулював визначення поняття «Голодомор» (історик, як правило, пише цей термін з малої букви — Авт.): «голодомор є організаційно-політичною формою масового народовбивства, соціально-психологічним засобом упокорення бунтівних селян»³. Проте, всупереч цим міркуванням, В. Марочко послідовно стверджує, що Голодомор тривав 22 місяці — з листопада або грудня 1931 р. по вересень 1933 р.⁴

Взагалі зміст поняття «Голодомор» розглядався багатьма дослідниками, але, як правило, побіжно. Наприклад, В. Гудзь також розглядав питання термінології Голодомору у підрозділах монографії з методології дослідження та хронології⁵ цього явища, але в контексті історіографічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу.

Історично склалося, що поняття «Голодомор» тлумачиться по-різному. На основі аналізу 593 публікацій 1983 р. на Заході з'ясовано, що вже тоді, поряд із термінами «Голодомор», «український голокост», «Великий голод», «терор голодом» широко вживався «геноцид». Водночас російські науковці на Заході писали про «штучний голод» або «голод» у всьому СРСР⁶

Аналогічні понятійні, а також хронологічні розбіжності, виражені в термінології 1980-х років, збереглися і до сьогодні. Між тим, хронологія пов'язана із семантикою, бо дозволяє простежити алгоритм дій геноцидарів та відрізнити штучний, але не спланований голод від організованого. С. Віткрофт слушно наголосив, що, вивчаючи голод 1932–33 років, важливо пояснити: «Чому це відбувалося в цьому місці в цей час, а не в іншому місці в інший час?»⁷.

Р. Сербин доводить хибність тлумачення трагедії народу 1932–33 рр. як «український Голокост», «штучний голод» чи «терор голодом». Історик пояснив: «Правильний термін є Голодомор, який треба вживати не лише в сенсі «морення голодом», але як синонім «геноциду проти українців». В українській мові це слово треба писати з великої букви, як також і в англійській мові... — «the Holodomor»⁸.

Проте позиція Р. Сербина щодо хронології Голодомору є прикладом екстраполяції цього поняття на інші штучні голоди. Історик вважає, що термін «Голодомор» придатний для означення всього періоду нищення українського народу в першій половині ХХ-го століття, як продуманої у Кремлі, зорганізованої та жорстокої акції геноциду⁹. Але чи доречно називати Голодомором період НЕПу, другої половини 1930-х рр. разом з Другою світовою війною?

Висновки канадського історика певною мірою співвідносяться з періодизацією «війни більшовиків проти селян» (1917–1933 рр.) А. Граціозі. Італійський історик виокремив 4 хронологічні фази такої війни, виділяючи в інших роботах «український Голодомор» національно спрямованого характеру та геноцид українського народу з осені 1932 по літо 1933 років¹⁰.

2 Кульчицький Станіслав. Український Голодомор в контексті політики Кремля початку 1930-х рр. Київ : Інститут історії України, 2014. С. 109, 141.

3 Марочко В.І. Територія Голодомору: термінологічний та соціально-демографічний дискурс: *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2013. Вип. 22. С. 166.

4 Там само. С.166, С. 171.

5 Гудзь Віктор. Історіографія Голодомору 1932–1933 років в Україні: монографія. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. С. 285–290, 649–652.

6 Там само. С. 334–335.

7 Wheatcroft S. G. Mapping crude death rates in Ukraine in 1933 and explaining the raion patterns. *Голод в Україні у першій половині ХХ століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): матеріали міжнар. наук. конф. Київ, 20–21 листоп. 2013 р.* Київ, 2013. С. 219.

8 Сербин Р. Осмислення Голодомору у світлі конвенції ООН про геноцид. *Архіви України*. 2008. № 3–4 (261). С. 61.

9 Соколик Оксана. Питання досліджень української історичної правди: *Науково-популярна конференція та добродійний бенкет у Торонто 6 квітня 2013 р.* URL: <http://ukrpohliad.org/ukrayintsi-v-sviti/py-tannya-doslidzen-ukrayins-koyi-istory-chnoyi-pravdy.html>

10 Граціозі Андреа. Голод у СРСР 1931–1933 рр. та український голодомор: чи можлива нова інтерпретація. *Український історичний журнал*. 2005. № 5. С. 123.

Своєрідною девальвацією унікального поняття «Голодомор» і його геноцидного характеру є перенесення цієї назви на інші голоди в Україні.

Зокрема, попри коректно вживану назву конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття» 2018 р., п'ять авторів у збірнику матеріалів форуму вжили термін «голодомори ХХ століття» у різних варіаціях¹¹. Пошук в інтернеті виводить на веб-сторінки про «Голодомори» в Україні 1921–1923 і 1946–1947 у «Вікіпедії», що створює плутанину для пересічного читача. Ба більше, — стаття до сторіччя першого більшовицького голоду, розміщена на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, має назву «Голодомор 1921–1923 рр.: століття трагедії»¹². Український інститут національної пам'яті (УІНП) повідомляє, що Голодомор був і в 1940-х роках¹³. Щоправда, у публікації УІНП до 91 річниці Голодомору назви розмежовані: «Україна внаслідок Голодомору-геноциду 1932–1933 років, масових штучних голодів 1921–1923 та 1946–1947 років втратила мільйони людських життів»¹⁴. Відтак не зрозуміло навіщо було множити інші «голодомори»...

Деякі дослідники опускають межу Голодомору, як-от В. Косик, до осені 1931 р., пов'язуючи її із завищенням квот хлібозаготівель, реквізиціями харчів, масовим голодуванням¹⁵. Є. Яценко поділила Голодомор на чотири фази, починаючи чомусь з весни 1932 р.¹⁶

Ще низка науковців, навпаки, розширила хронологію Голодомору до 1934 р., як наприклад О. Стасюк¹⁷, І. Петренко¹⁸, апелюючи до фактів смертності від голоду, але ігноруючи головний факт відсутності у той час наміру влади до народоничення.

Вважаємо, що з-поміж багатьох варіантів класифікації «faminogenic» (геноциду голодом) досить релевантним є чотирьохфазне визначення явища за критерієм інтенціональності (зловмисного наміру) геноцидарів американським правником Д. Маркусом¹⁹.

Четвертим, нижчим рівнем вини за голод, визначено неспроможність уряду запобігти продовольчій кризі й забезпечити голодуючих. Третя стадія пов'язана із бездіяльністю та ненаданням допомоги. Друга стадія межує із народобивством, позаяк спричиняється продовженням авантюрної політики і погіршує становище голодуючих²⁰.

Ці стадії, на нашу думку, відповідають визначенню «масовий штучний голод».

Першу — вищу стадію *faminogenic* — визначено за ознаками провокування чи організації голоду владою. За Д. Маркусом, саме дві останні стадії, які виявляють злочинний намір геноцидарів, і пережила Україна у 1932–33 рр., тому «український голод — один з найгірших злочинів людства в ХХ столітті...»²¹.

На наш погляд, перехід від організації до реалізації Голодомору логічно пов'язати з Постановою політбюро ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні та Північному Кавказі» від 22 жовтня 1932 р.²². Її значення недооцінене в історіографії, порівняно з аналогічною постановою щодо цих українських анклавів СРСР 14 грудня. Але ж саме жовтневою постановою в Україну відправлено московську команду В. Молотова з п'яти осіб, а на Північний Кавказ — Л. Кагановича із трьох осіб²³, які під приводом хлібозаготівель інспірували геноцидні заходи:

11 Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття» (Київ, 16 травня 2018 року). Київ — Дрогобич: Видавництво «Коло», 2018 368 с.

12 Голодомор 1921–1923 рр.: століття трагедії. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/5549>

13 Голодомор 1946–1947 вступ. URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/golodomor-1946-1947-vstup>

14 Байкеніч Г., Охрімчук О., Тилищак В. Інформаційні матеріали до 91-х роковин Голодомору 1932–1933 років. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-91-h-rokovyn-golodomoru-1932-1933-rokiv>

15 Косик В. Підсоветська Україна між двома Світовими війнами (3 нагоди 75-річчя Голодомору). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 2007. С. 182.

16 Яценко Є. Ю. Голодомор 1932–1933 років на Харківщині: автореф. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1999. С. 13.

17 Стасюк О. Деформація традиційної культури українців в кінці 20-х — на початку 30-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. Київ, 2007. С. 3–4.

18 Петренко В. Голодомор 1932–1934 років в Україні як засіб політичного терору. *Актуальні проблеми внутрішньої політики: науковий журнал*. Київ, 2004. С. 124–136.

19 Marcus David. Famine Crimes in International Law. *The American Journal of International Law*. 2003. Vol. 97. No. 2. P. 245–281.

20 Ibid. P. 246–247.

21 Ibid. P. 246, 255.

22 Голод 1932–1933 років в Україні: очима істориків, мовою документів. Київ: Політвидав України, 1990. С. 238.

23 Марочко, В., Мовчан О. Голодомор 1932–1933 років в Україні: Хроніка / НАН України. Інститут історії України. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 146.

натуральні штрафи, «чорні дошки», вилучення насіннєвого і фуражного фондів, натуравансів, подвірні обшуки і конфіскації всього продовольства. До цього додалася територіальна та інформаційна блокада, депортації тощо. Характерно, що московські керівники партії й уряду продовжували «вибивати» план заготівель на 1932 р. і в 1933 р.²⁴

Висновки.

1. Отже, у світовому історіографічному просторі існують різні тлумачення понять «Голодомор» та «штучний голод» — від заперечення такого визначення. І ревізійністська практика деконструкції поняття «Голодомор», і патріотичне перенесення такої дефініції на інші голоди нівелюють унікальність Голодомору як геноциду українського народу.

2. Підтверджено, що прийняте більшістю науковців до вжитку щодо голодів 1921–23 рр. і 1946–47 рр. поняття «штучний голод» адекватно відображує їх характер, який визначався вирішальним впливом суб'єктивного — політичного чинника, але не був запланований. Вважаємо, що поняттю «штучний голод» відповідають події в українському селі грудня 1931 — травня 1932 рр., коли люди голодували найперше через «викачку» завищених квот зернопродуктів, але навесні-влітку отримали деяку допомогу від влади і могли пожитися новим врожаєм чи виїхати за харчами.

3. З'ясовано, що, крім перенесення назви «Голодомор» на інші голоди, дослідники часто розширюють межі цієї акції до грудня 1931 чи першої половини 1932 рр. або до 1934 р., що засвідчує ігнорування ними різниці між штучним голодом через надмірні заготівлі чи помилки влади і Голодомором як організованим геноцидом. Геноцид визначається насамперед наміром злочинця, а кількість жертв, до яких апелюють такі науковці, засвідчує його результат.

4. Вважаємо, що саме діяльність в Україні комісії В. Молотова після 22 жовтня, а згодом ще й Л. Кагановича, яких «підхльостував» Й. Сталін, означала перехід від організації до реалізації заходів Голодомору.

5. Аналіз змісту поняття «Голодомор» підтверджує логіку написання терміну з великої букви на підтвердження унікальності цього феномену та вживання його з прикметниками «російсько-більшовицький» чи «комуністичний» на ознаку відповідної ментальності геноцидарів, але не у часто вживаному варіанті «український Голодомор», який опосередковано підтверджує російські та ревізійністські інсинуації про те, що «українці самі себе знищили». Це наводить на аналогію із теперішніми термінологічними вивертами рашистських верховод та їх адептів про «українську кризу».

6. Вважаємо найбільш виваженою характеристику Голодомору, яку надав Р. Лемкін як наміреного геноциду, застосованого за національною ознакою — засобом превентивного «нищівного удару» по нації-державі. Як російсько-більшовицький Голодомор, так і сучасний рашистський геноцид підлягають статтям «Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього» прийнятій ООН і, за прецедентом головного геноцидара-«денацифікатора» В. Путіна, мають бути не тільки засуджені, а й суворо покарані міжнародними судами.

7. Формат дослідження не дозволяє провести розлогіше обґрунтування висловлених міркувань, які є не претензійними, а дискусійними. Проблеми змістового значення і хронологічного виміру поняття «Голодомор» потребують подальшого дослідження.

References:

1. Arconada, Ledesma, P. & Garcia Andrés, C. (2023). The situation of the peasantry during the Holodomor through the press outside the Soviet Union (1932–1933). *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 29, 82–89. [in English]. doi:10.31651/2413-8142-2023-29-Arconada-Ledesma-Cesar-García

²⁴ Arconada Ledesma, P., Garcia Andrés, C. (2023). The situation of the peasantry during the Holodomor through the press outside the Soviet Union (1932–1933). *Ukrainskyi Selianyn*. 2023. № 29. P. 84–85.

2. Baykyenich, H., Okhrimchuk, O. & Tylishchak, V. (2024). [Informatsiyni materialy do 91-kh rokovyn Holodomoru 1932–1933 rokiv [Information materials to the 91st anniversary of the Holodomor of 1932–1933]. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-91-h-rokovyn-golodomoru-1932-1933-rokiv> [in Ukrainian].
3. *Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istory'kiv, movoyu dokumentiv* [The famine of 1932–1933 in Ukraine: through the eyes of historians, in the language of documents]. (1990) Kyiv: Polityvdav Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Holodomor 1921–1923 rr.: stolittya trahediyi (2023) [The Holodomor 1921–1923: a century of tragedy]. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5549> [in Ukrainian].
5. Holodomor 1946–1947 vstup [The Holodomor 1946–1947 introduction]. (2023) URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/golodomor-1946-1947-vstup> [in Ukrainian].
6. Hratsiozi, A. (2005). Holod u SRSR 1931–1933 rr. ta ukraïns'kyi holodomor: chy mozhlyva nova interpretatsiya [The Famine in the USSR 1931–1933 and the Ukrainian Holodomor: Is a New Interpretation Possible]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, 5, 120–131. [in Ukrainian].
7. Hudz', V. (2019). Istoriohrafiya Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini: monohrafiya [Historiography of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: monograph]. Melitopol': FOP Odnoroh T. V. [in Ukrainian].
8. Kosyk, V. (2007). Pidsovyet's'ka Ukrainy mizh dvoma svitovymi viynamy (Z nahody 75-richchya Holodomoru) [Sub-Soviet Ukraine between the Two World Wars (On the Occasion of the 75th Anniversary of the Holodomor)]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, research], 17, 174–198. [in Ukrainian].
9. Kul'chyts'kyi, S. (1999). Ukrainy mizh dvoma viynamy (1921–1939 rr.) [Ukraine between two wars (1921–1939)]. Kyiv: Al'ternatyvy. [in Ukrainian].
10. Kul'chyts'kyi, S. (2014). Ukrainy's'kyi Holodomor v konteksti polityky Kremlya pochatku 1930-kh rr. [Ukrainian Holodomor in the context of Kremlin policy in the early 1930s] Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy. [in Ukrainian].
11. Marcus, D. (2003). Famine Crimes in International Law. *The American Journal of International Law*, 97, 245–281. [in English].
12. Marochko, V. & Movchan, O. (2008). Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: Khronika [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: Chronicle]. Kyiv: Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya. [in Ukrainian].
13. Marochko, V. (2013). Terytoriya Holodomoru: terminologichnyy ta sotsial'no-demohrafichnyy dyskursy [Territory of the Holodomor: terminological and socio-demographic discourses]. *Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, research], 22, 166–178. [in Ukrainian].
14. Materialy Mizhnarodnoyi konferentsiyi «Shtuchni holody v Ukraini XX stolittya» (Kyyiv, 16 travnya 2018 roku). (2018) [Proceedings of the International Conference «Artificial Famines in Ukraine of the 20th Century»]. Kyyiv — Drohobych: Vydavnytstvo «Kolo». [in Ukrainian].
15. Petrenko, V. (2004). Holodomor 1932–1934 rokiv v Ukraini yak zasib politychnoho teroru [The Holodomor of 1932–1934 in Ukraine as a Means of Political Terror]. *Aktual'ni problemy vnutrishn'oyi polityky* [Current problems of domestic politics: a scientific journal], 124–136. [in Ukrainian].
16. Serbyn, R. (2008). Osmyslennya Holodomoru u svitli konventsii OON pro henotsyd [Understanding the Holodomor in the Light of the UN Convention on Genocide]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine], (261), 53–62. [in Ukrainian].
17. Sokolyk, O. (2013). Pytannya doslidzen' ukraïns'koyi istorychnoyi pravdy [Issues of research into Ukrainian historical truth]. *Naukovo-populyarna konferentsiya ta dobrochynnyy benket u Toronto 6 kvitnya 2013 r.* [Scientific and popular conference and charity banquet in Toronto, April 6, 2013] URL: <http://ukrpohliad.org/ukrayintsi-v-sviti/py-tannya-doslidzen-ukrayins-koyi-istory-chnoyi-pravdy.html> [in Ukrainian].
18. Stasyuk, O. (2007). Deformatsiya tradytsiynoyi kul'tury ukraïntsi v kintsy 20-kh — na pochatku 30-kh rokiv KHKH st. [Deformation of traditional Ukrainian culture in the late 20s and early 30s of the 20th century]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

-
-
19. Tomilenko, L. (2015). Terminolohichna leksyka v suchasniy tlumachniy leksykohrafiyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy: monohrafiya [Terminological vocabulary in modern explanatory lexicography of the Ukrainian literary language: monograph]. Ivano-Frankivs'k: Foliant. [in Ukrainian].
 20. Wheatcroft, S. (2013). Mapping crude death rates in Ukraine in 1933 and explaining the raion patterns. *Holod v Ukrayini u pershiy polovyni KHKH stolittya: prychyny ta naslidky (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947)*. [The cold in Ukraine in the first half of the 20th century: causes and consequences (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947)]. Kyiv, 20–21 lystop. 2013 r. Kyiv, 219–226. [in English].
 21. Yatsenko, Ye. (1999). Holodomor 1932–1933 rokiv na Kharkivshchyni [Holodomor of 1932–1933 in the Kharkiv region]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 29.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.2024